

**Bahaeddin Ögel ve Kırgızlar Hakkındaki Düşünceleri
(Tarih, Şecere, Mit ve Destanlar)**

**Üçler BULDUK*
Abdrasul İSAKOV***

Özet

Baheddin Ögel, Türk topluluklarının ortak tarihi üzerine büyük bir uzman ve Türk halklarının kültürünü yüksek seviyede bilen bir ilim adamıdır. Onun Kırgızlar hakkında verdiği malumatları ayrı ayrı vurgulamakta fayda vardır. Ögel'in Kırgızların tarihi, efsaneleri, şecereleri, eposları, tarihi coğrafyası ve arkeolojisi üzerine yazıp söyledikleri, Türk dilli Kırgız bilim adamları için değerli bilgiler ihtiva etmektedir. Ögel çalışmalarında Kırgızlar ile Anadolu Türklerinin kültürlerindeki benzerlikleri vurgulayıp yazmıştır. Ögel, Hun devrindeki Yenisey Kırgızlarının tarihi, Kırgız kültürü, Kırgızların menşei, Manas ve Er Töştük destanları gibi konularda ortaya koyduğu çok değerli görüşlerini burada ele almaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: *B. Ögel, Kırgızlar, Kırgız Tarihi, Kırgız Kültürü, Manas Destanı, Er Töştük.*

**Bahaeddin Ögel and His Thoughts About the Kyrgyz
(History, Genealogy, Myths and Epics)**

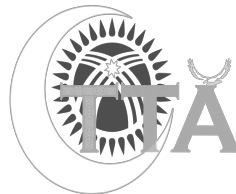
Abstract

Bahaeddin Ögel was an outstanding historian who knew well the history and culture of Turkic nations. His writings about the Kyrgyz are also worth mentioning. Ögel's researches about on the history, legends,

---

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi, Tarih/Genel Türk Tarihi Öğretim Üyesi, bulduk@ankara.edu.tr. (Makale gönderim tarihi: 17.05.2019; Makale kabul tarihi: 18.06.2019)

* Dr. ANKASAM, Asya Masası Uzmanı

genealogy, epics, historical geography and archeology of Kyrgyz people are valuable for scholars who are investigating this Turkic group. Ögel has specifically reported on the similarities of the Anatolian Turks and the Kyrgyz. Ögel stated his views on the history of Kyrgyz in Yenisei and Hun period, the culture of Kyrgyzstan, the epis of Manas, and Ertöştük.

Keywords: *Bahaeddin Ögel, Kyrgyzs, Kyrgyz History, Kyrgyz Culture, The Epic of Manas, The Epic of Er Töştük.*

Giriş

Bahaeddin Ögel, Türkiye'nin önde gelen tarihçilerinden birisidir. Kırgızlar hakkında ayrı ayrı monografi yazması yanında pek çok çalışmasında Kırgız Tarihi, söylenceleri, folklorü ve destanı üzerine ilgi çekici bilgiler verdi. Türklerin halklarının ortak tarihi üzerine mütehassis olan Ögel'in, Kırgızlara yönelik bilgi ve düşünceleri, Kırgız bilim adamları için önemli bir kaynak durumundadır.

Bahaeddin Ögel, Kırgız Tarihi üzerine bir tebliğ hazırlamış ve Mukaddere Özerdim'in "Bugün Çin Türkistanı'nda Yaşayan Halklardan Kırgız'ların Örf ve Adetleri" adlı makalesine ilişkin tenkit yazmıştı¹. Ögel'in 1986 yılında "Türk Tarih Kongresi"nde sunduğu "M.S. VI. Yüzyıldaki Kırgızlar'a Ait Kaynaklar Arasındaki Çelişkiler ve Sebepleri" adlı tebliği² bilinmeyen nedenlerden dolayı bildiri kitabına girmemiştir. Ögel, Mukaddere Özerdim'in makalesine ilişkin tenkitinde, araştırmacının meseleyi iyi bilmediğini, bu mesele hakkında yazılan incelemeleri okumadığını, bazı eski malumatları keşif diye yazdığını, güvenilir referanslar sunarak eleştirmiştir.

¹ Bahaeddin Ögel, "Dr. Muhaddere N. Özerdim, Bugün Çin Türkistanı'nda Yaşayan Halklardan Kırgız'ların Örf ve Adetleri. Adlı Makalesi Hakkında", *Türk Kültürü*, c. IV, Sayı: 42, Nisan 1966, s. 61- 62.

² Bahaeddin Ögel, "M.S. VI. Yüzyıldaki Kırgızlar'a Ait Kaynaklar Arasındaki Çelişkiler ve Sebepleri", *X. Türk Tarih Kongresi*, 22-26 Eylül Ankara 1986.

Ögel'in Kırgız Tarihi Hakkındaki Fikirleri

Bahaeddin Ögel, İslami döneme kadarki bütün Türk tarihinin uzmanı olarak, çalışmalarında esaslanan Hun devirleri ve Yenisey Kırgızlarının tarihi hakkındaki düşüncelerini bildirmiştir. Buna ek olarak onun çalışmalarında Kırgızistan'ın eski ve orta çağlardaki tarihi ile ilgili dikkate şayan bilgiler de az çok mevcuttur. Aşağıda onun Kırgız tarihinin bazı temel meselelerine dair kaleme aldığı görüşlerinden bahsedeceğiz.

Ögel, Hun devri Kırgızlarına yönelik Çin kaynaklarındaki malumatları “Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi” adlı iki ciltlik kitabında dağıtmadan yazmıştır. Edouard Chavannes'ın fikirlerine katılarak Kırgızların o devirde sadece Merkezi Asya coğrafyasına yayılmış halde yaşadığını bildirmiştir³. O, Hun devrinde Dinglingler ile Kırgızların komşu oldukları ve Kırgızların o devirde Tanu Tuva'da yaşadığını, Orhon ve Selenga'nin ortasındaki dağların Kırgızlar ile Hunlar arasındaki sınırı oluşturduğunu söyler⁴. Ögel'e göre, Kırgızlar Hunlar ile kardeş halk idiler. Hun şanyüsü Çi Çi, Kırgızları basıp aldıktan sonra onların toprağında yaşayıp kalacağı bir orda, hansaray kurduğunu. Semerkant hükümdarı, Çi Çi ile konuşmak için elçilerini Kırgız ülkesine göndermişti⁵. Kırgızlar Hun ve Büyük Türk Kağanlığı (Göktürk) dönemlerinde bölgedeki güçlü ve önde gelen boylardan biri idi⁶.

Ögel, Kırgızların atalarının daha sonra Yenisey'de yaşadıklarını belirtir. Bilim adamının düşüncesine göre, Minusinsk'ten 60 km. kuzeyde Yenisey Nehri'nin sağ kıyısına konumlanan Oğlaktı Kurganı Kırgızların Yenisey'deki atalarının o devirdeki medeni düzeyini yansıtır⁷. Ögel, o

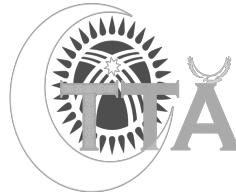
³ Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, c. I, Ankara 1981, s. 378, 383.

⁴ Bahaeddin Ögel, “İlk Töles Boyları. Ugur, Ting-ling ve Kao-cheler”, *Belleten*, XII/48, Ankara 1948, s. 799.

⁵ Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, c. II, Ankara 1981, s. 158, 160, 166, 170.

⁶ Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, c. I, Ankara 1981, s. 383.

⁷ Bahaeddin Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Ankara 2003, s. 85-88.

devirde Yenisey Kırgızlarının yaşadıkları yerleri aşağıdaki gibi resmeder: “Eski Kırgızların mekânı Kem Irmağı’ndan başlayıp Yenisey Irmağı’nın başına kadar uzar. Bu yerler runik alfabe ile yazılan mezar taşları açısından zengin bölgedir. Göktürk Devleti döneminde bu bölgede Kırgızlar yaşamıştır. Onlar kuzeydeki Kırgızlar idi. Göktürk runik yazılarında isimleri çok geçer. Bunlardan ayrı Kırgız Kağanlığı vardı”⁸. Ögel’in söylediğine bakıldığında Kırgız efsanelerinde Kırgız hanının Kem ve Yenisey nehirlerinin kağanı olduğu hikâye edilir⁹.

Ögel, Çin kaynaklarına atıf yaparak, Yenisey Kırgızlarının kültürlü ve savaştı bir halk olduğunu, onlar ile Aşina Türklerinin (Göktürklerin) kardeş halklar olduğunu bildirmiştir¹⁰. Onun görüşüne göre, Ulu Türk (Göktürk) kağanı ile Yenisey Kırgızlarını ayıran Kögmen Dağı önemli dağlardan biri idi¹¹. Ögel Göktürk kağanlığı devrinde Kırgız ülkesinde yarı yarıya Türkleşme sürecinin yürüdüğünü belirtir¹². Aynı zamanda Sinolog olan Ögel, Çin kaynaklarındaki Uygurlarla ilgili bölümlerde Kırgız-Uygur ilişkileri yönündeki bilgiler yok hükmündeyken, bu ilişkilerden bahseden malumatları dikkate alıp yazmıştır. Onun bildirdiklerine bakıldığında, Kırgız-Uygur ilişkileri üzerine Çin kaynaklarında bulunmayan bilgiler “Karabalgasun” runik yazıtlarında vardır. Ancak bu yazıttaki malumatlar oldukça abartılı yazılmıştır¹³. Ögel, Göktürk harfli yazıtlarda yazılanları çalışmalarında cesaret verici bir şekilde kullanmıştır. “Şine Usu” yazıtındaki bilgileri inceleyen Ögel, 759-760 yıllarında Kırgızlara karşı sefere çıkan kişinin Bugu/Bögü kağan olma ihtimalinden bahseder¹⁴.

⁸ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, c. IX, Ankara 1987, s. 2, 276.

⁹ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, c. II, Ankara 2003, s. 383.

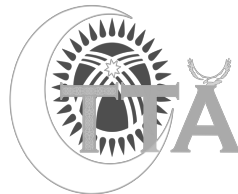
¹⁰ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul 1971, s. 144.

¹¹ Ögel, *Türk Mitolojisi*, c. II, s. 425.

¹² Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, s. 209-210.

¹³ Bahaeddin Ögel, “Uygur Devleti’nin Teşekkülü ve Yükseliş Devri”, *Bellekten*, XIX/75, Ankara 1955, s. 364-365.

¹⁴ Bahaeddin Ögel, “Şine Usu Yazıtının Tarihi Önemi, Kutluk Bilge Külkağan ve Moyunçur”, *Bellekten*, XV/59, Ankara 1951, s. 377.

9. yüzyılda Kırgızlar Uygurları hezimete uğrattıklarında Moğolça konuşan boyların doğu tarafına kaçan Uygurları sakladıklarını bildiren Ögel, bu mesele hakkında Tsai Wen-shen'in doktora tezinde geniş bilgi verildiğini, ayrıca Batı'daki bilim adamlarının bu malumatlardan habersiz olduklarını aşağıda gösterir:

“840 yılında Kırgızlar Uygurları vurmaya başladıklarında, Uygurlar beş yöne dağılmışlardı. Doğu tarafında yaşayan Shih-Wei, Kıtay ve Hı-shi gibi Moğol boyları kaçan Uygurları koruyup, saklamışlardı. Bu olaylar benim danışmanlığım altında doktorasını tamamlayan Tsai Wen-shen'in «Li T'e-yü'ye göre Uygurlar, Tai-pei 1968» adlı tezinde tarihi belgelere dayandırılarak açıklanmıştır... Çin kaynaklarında geçen “Kırgızlar Uygur kağanlığının altın çadırını yaktı” türünden malumatları Tsai Wen-shen kitap haline getirip yazdı. Bu kitaptaki bilgilerin yüzde 95'ini Batı'daki bilim adamları bilmiyor».¹⁵

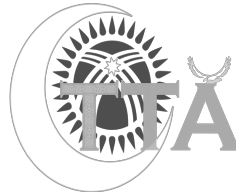
Ögel'in telakkisine göre 9.- 10. Yüzyıllarda Altay'da yaşayan yüksek kültürlü halkın Kırgızlar olma ihtimali büyüktür¹⁶.

Ögel'in söylediklerine bakıldığında, Yabaku, Kıpçak boyları gibi bazı Kırgızlar da ant içtiklerinde demire olan saygı- dua ile kılıçları çıkarıp; “Bu gök girsin kızıl çıksın” derlerlerdi. Manas Han demir ustasına darkhan, başka bir deyişle tarkan diye hitap ederdi. Tarkanlar vergi vermezler ve ceza çekmezler idi. Onlar ülke içinde saygı duyulan kişilerdi. Manas Coloy'u yenip onun iki kızını ganimet olarak aldıktan sonra kızlardan birisini demir ustasına vermişti. Demir işçiliğinin merkezi Yenisey Kırgızları ile Türklere ev sahipliği yapan Altay'ın güneybatısındaki bölgeler olmuştur¹⁷. Kırgızlar kılıç yapımında güneydeki Aşina Türkleri ve

¹⁵ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, c. I, Ankara 1978, s. 33, 267.

¹⁶ Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, s. 299.

¹⁷ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, c. I, Ankara 2003, s. 67, 69, 70.

Uygurlardan etkilenmişlerdir. Ögel, kılıçlar hakkında yazdığı makalesinde Yenisey Kırgızlarının kılıçlarının çizimlerini de vermiştir¹⁸.

“Tarihi kaynaklardaki, hırsızlık yapan çocuklarının cezasını çeken Kırgızlar hakkındaki bilgiler yönünde Ögel aşağıdaki yorumlarını yazar: Göçer Türkler yaşam şartlarına müstehak kurallar ile yaşamışlardır. Çocuğun terbiyesi- her anlamda- babanın boynuna idi. Örneğin, eski Kırgızlarda hırsızlık yapan kişinin başı hemen kesilirdi. Bununla da yetinilmeyip kesilen baş hırsızın babasının boynuna asılırdı. Baba hırsızlık yapan oğlunun başını ömür boyu boynunda taşımaya mecbur idi. Çünkü il-gün tarafından ona emanet edilen çocuğun terbiyesini vermemenin cezasını bu şekilde çeker”¹⁹.

B. Ögel’in Kırgız tarihi hakkında verdiği diğer bir ilgi çekici malumat Cengiz Han dönemine aittir. Ögel, Çin’deki Türk kökenli Mıkçıgerler? Konusundaki çalışmasında Kırgızların 1207 yılında Cengiz Han’a gönderdikleri elçinin adının Atkirah (Atkırığ) olduğunu, Çin kaynaklarında bunun doğru olayın biçimde Uygur elçisi diye yazılıp kaldığını bildirir²⁰.

Ögel, “Manas” destanı yönünde söz edip “Köz Kaman hikayesinin Oyrat- Kalmaklar ile Kırgızlar arasındaki eski düşmanlığı çağrıştıran bir hikâye olduğu kabul edilir” diye fikrini bildirmiştir²¹.

Ögel’in Kırgızların Ortaya Çıkışları Hakkındaki Düşünceleri

Kırgızların tarih sahnesine çıkışı üzerine söylenen efsaneler hakkında özünün düşüncelerini bildiren Ögel, “Türk Mitolojisi” adlı kitabında Kırgızların mağaradaki bir inekten türedikleri efsanesi hakkında şöyle

¹⁸ B. Ögel, “Türk Kılıcının Menşesi ve Tekamülü Hakkında”, *Ankara Üniversitesi Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi*, c. VI, Sayı: 5, Kasım-Aralık 1948, s. 433, 445.

¹⁹ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, c. I, s. 69.

²⁰ Bahaeddin Ögel, *Sino-Turcica. Çingiz Han ve Çin’deki Hanedanının Türk Müşavirleri*, Taipei 1964, s. 9.

²¹ Ögel, *Türk Mitolojisi*, c. I, s. 527.

der: “Kırgızlar kurttan türeyen Türklerden ayırmış olmak için kendilerinin türeyişini başka bir menşee efsanesine bağlamış olabilirler”. Onların inanışına göre ilk ataları “Ata Mağarası”nda bir inekle birlikte yaşıyordu... Mağaralar yeraltı dünyasını yeryüzüne bağlayan birer kapı gibi idiler”²². Bahaeddin Ögel Türk Mitolojisi’nin ikinci cildinde bu mesele hakkında “Ulu Türk Kağanlığı devrinde Türkçe konuşan Kırgızların çeşitli bileşenleri vardı. Bunlar (inekten türediğine inananlar) Kuzey’deki Yakutlar ile Buryatlara yakın yaşayan Kırgızların bir bölümü olmuş olabilir.” Diye düşüncesini bildirmişti²³. Ögel, başka bir çalışmasında efsanede geçen hayvanın inek değil öküz olabileceğini işaret eder²⁴. Sayın bilim adamı, Kırgızlardaki “Dünya boz öküzün boynunda (boynuzunda) duruyor” denen efsaneyi de bildirir²⁵. B. Ögel bunun dışında, Kırgızların kızıl bir köpekten türemesi hakkındaki bilginin Batı’da yazılan bazı kaynaklardan okunduğunu, ancak böyle bir malumatın yerli kaynaklarda bulunmadığını belirtir.²⁶

Ögel, Türkmenlerin şeceresi hakkında bilgi verirken, Türkmen şecerelerinde söylenen Kızıl boyunun içinde gösterilen “Kırcık (Kuarcık)”ın, Kırgızlara karışan bir uruk olduğunu ve Türkmenlerle alakasının bulunmadığını söyler²⁷.

Sayın bilim adamı efsanelerden bahis açarken bizim çok bilmediğimiz şöyle ilginç bilgileri de paylaşır: “Kırgızlar dünyayı çevreleyen, Türkçe “Kaf Dağı” denilen dağı “Köykap Dağı” olarak adlandırırlar. Bu Farsçadaki “Kûh-ı Kaf”dan gelse gerektir²⁸.

Ögel, Kırgızların ırkı hakkında ise düşüncelerini şöyle ifade eder: “Bazı Rus antropologları (Debets gibi) 6-9. Asırlarda, Türk göçebeleri, Kırgızlara

²² Ögel, *Türk Mitolojisi*, c. I, s. 21-22.

²³ Ögel, *Türk Mitolojisi*, c. II, s. 537.

²⁴ Bahaeddin Ögel, *Erzurum Anıtlarında Eski Altay-Türk Sanatının İzleri*, Erzurum 1947, s. 16.

²⁵ Ögel, *Türk Mitolojisi*, c. II, s. 250.

²⁶ Ögel, *Türk Mitolojisi*, c. I, s. 564.

²⁷ Ögel, *Türk Mitolojisi*, c. I, s. 214.

²⁸ Ögel, *Türk Mitolojisi*, c. II, s. 437.

nazaran daha çok Avrupai ırk elemanlarını ihtiva ediyorlar, diyorlar, Kırgızlar da bir Türk kabilesi idi. Bir gerçek varsa, o da doğuya gidildikte antropolojik bakımdan hafif bir çekik gözlülüğün başladığıdır. Hakiki ve halis Türk tipinin çekik gözlü olduğu nazariyeleri de politik fikirlerdir. Kırgız ve Dokuz Oğuzların çok hafif çekik gözlü ve Oğuz, Karluk, Kıpçakların da düz yüzlü oldukları hakikata yakın bir fikir olmalıdır.”²⁹

Ögel’in Kırgızistan ve Isık Göl Hakkındaki Fikirleri

Ögel, eski ve orta çağlardaki Türk kavimlerinin kültürü üzerine yazdığı çalışmasında Kırgızistan topraklarındaki kültür çevreleri hakkında bilgiler verir. Hususi olarak belirtmek gerekirse, Kızart, Kırçın, Ala Mışık, Çon Alay, Koçkor, Kök Bulak, Ara Köl, Altın Arık, Isık Köl, Narın³⁰ kültür merkezlerini ayrı ayrı beyan eder. Ögel, buraları umumi olarak “Tanrı Dağı Kültür Çevresi” diye isimlendirerek Kırgızistan’daki kadim kültür bölgelerini Tanrı Dağı ile Fergana bölgesindeki kültür merkezleri olarak ikiye ayırır. “İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi” isimli kitabında ayrıca Kırgızistan’daki kurganlar³¹ hakkında da geniş bilgi verir.

Bahaeddin Ögel, efsaneler, İslam kaynaklarına ve ilim adamlarının düşüncelerine dayanarak Isık Göl’ün Türk topluluklarının ilk yurdu olduğunu ve Türklerin bu yere çok büyük değer verdiklerini söyler³². O şöyle demiştir: “Türk tarihi ile mitolojisinin birinci çağı Orhun’dan başlar. Mete, Kurt, Uygur ve Ergenekon efsanelerinin yurdu, Orhun bölgesidir. İkinci çağı ise, Tanrı Dağları çevresidir. Göktürk çağında oluşmaya başlayan bu çevre, İslamiyetle her bakımdan olgunlaşır. İslam kaynaklarına göre Türklerin anayurdu, Tanrıdağları’nın ortasındaki Isık Göl çevresidir”³³. Ögel’in düşüncesine göre Müslümanlığı kabul eden bölgedeki Türk toplulukları Afrasiyab ile Yafes’in bir oğlunu Türk

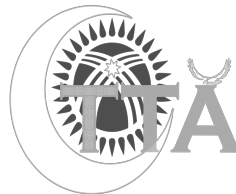
²⁹ Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, s. 130.

³⁰ Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, s. 8, 21, 73-76, 79, 91, 106-108, 147-155, 170-173, 176-185, 198-201, 311-333, 345.

³¹ Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, s. 173-175, 180.

³² Ögel, *Türk Mitolojisi*, c. I, s. 375

³³ Ögel, *Türk Mitolojisi*, c. II, s. 58.

yaparak, onları Isık Göl'ün kıyısına alıp yerleştirmiştir³⁴. Türklerle ilişkili “Ay Atam” adlı efsanedeki “ilk insan” gökten –Ögel'e göre- Isık Göl bölgesine inmiştir.³⁵ Sadece Türkler için Ötüken'e atfedilen kutsallığın, Tanrı Dağları için de geçerli olduğunu söyleyen Ögel, bu düşüncenin ilk defa Abdulkadir İnan tarafından dillendirildiğini de belirtmeden geçmez³⁶.

Ögel, Balasagun şehri için aşağıdaki bilgileri verir; “Karahanlıların başkentlerinden Balasagun, şehrin etrafı ile birlikte “Kuz-uluş” diye anılıyordu. Bu söz hukuki bir deyimdi. Aslında şehrin adı Kuz Ordu idi”. Yine O'na göre Isık Göl'ün etrafında yaşayan göçmel Çiğiller köylerine “uluş” diyorlardı. Balasagun gibi şehirlerde yaşayan Türkler ise büyük şehirler için “uluş” sözünü kullanıyorlardı³⁷. Ögel, Uygur efsanelerinde Balasagun şehrinin Böğü Han tarafından kurulduğunun yazıldığı, ancak eldeki kaynaklara göre, Uygur hakimiyetinin Isık Göl'ün batı kesimlerine ulaşmadığını yazar³⁸. Uygur efsanesindeki “Küz” ile şehrin adlandırmasındaki “Kuz” (Kuz-orda) sözlerinin arasında epeyce bir fark vardır. Ancak Küz Han'ın etimolojisi hakkında, onun bir fikrinin olmadığını ifade etmesi düşündürücüdür³⁹.

Bahaeddin Ögel, Kırgız- Kazak baksılarının dualarındaki “suyun başı Süleyman” şeklinde söylenen sözün, “Su başında Süleyman, su ayağında Er Korkut! Belaları sen korkut” şeklinde kullanıldığını belirtir⁴⁰ ve ayrıca Abdulkadir İnan'a dayanarak, bu sözdeki “Süleyman”ın şimdi Oş şehri yakınında bulunan “Taht-ı Süleyman” ile ilgili olabileceğini, Taht-ı Süleyman'ın suyun başında bulunduğunu, Korkut Ata'nın mezarının da Sirderya'nın Aral'a dökülen yerinde, başka bir deyişle suyun ayağında olduğunu yazar. “Suzak” sözünün etimolojisi ile ilgili olarak şöyle der;

³⁴ Ögel, *Türk Mitolojisi*, c. II, s. 62-63.

³⁵ Ögel, *Türk Mitolojisi*, c. II, s. 200-201.

³⁶ Ögel, *Türk Mitolojisi*, c. II, s. 439.

³⁷ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, c. I, s. 21-22, 204, 312.

³⁸ Ögel, *Türk Mitolojisi*, c. I, s. 88.

³⁹ Ögel, *Türk Mitolojisi*, c. I, s. 157.

⁴⁰ Ögel, *Türk Mitolojisi*, c. II, s. 328, 358.

“*suzak köy karşılığı söylenmiş en eski Türk sözlerinden biridir. Eski Uygur yazılarında “azu kendlerde, azu suzaklarda, azu evlerde, azu kurug yerlerde” diye yazar*”. Fakat *suzak* veya *sozak* sözü üzerinde durmayı, bu konudaki görüşlerinin yeterince olgunlaşmaması nedeniyle, henüz erken bulduğunu da belirtir⁴¹.

Kırgızistan’ın tarihinde önemli bir yeri olan Alay Dağları bir şekilde Ögel’in çalışmalarında yer bulur. Türk Mitolojisi adlı eserinde Alay hakkında yazmış olduğu düşünceleri de ilgi çeker;

“Türk ve Moğol isimleri arasında *Alay* adına da pek rastlamıyoruz. Alay sözü çok geç zamanlarda meydana gelmiş bir türeyiştir. Moğolların Gizli Tarihi’nde geçen Altaylardaki Alay yer adı bile şüphe ile karşılanmış ve Pelliot tarafından bunun *Aray* okunması teklif edilmişti.” Ögel bu konuda bilgileri yorumsuz verir; Radlof, Alay denen sözün etimolojisinin “*alaa*” olduğunu bildirmiştir. Alay’ın eski bir söz olduğu şüpheli ve münakaşalı görünüyor. Çağatay dilinde askeri safların ön sırasını ifade etmek için kullanılmıştır. Bununla beraber Sibir hanı Küçüm Han’ın oğlu Alay adını taşımaktaydı.⁴² Merhum alim çalışmalarında, “Kırgız talaaları” (Kırgız Bozkırı) terimini de kullanır⁴³. Ögel bu terimi, Kırgızlarla bağlı şekilde, Güney Sibiry’a’dan Kafkaslara kadar uzanan yerlerde yaşayan bütün Türk dili konuşan halkları hesaba katarak kullanır. Örneğin Ögel, Kumuklar ile Kazaklardaki “Er Targın” eposunu Kırgız destanı diye beyan eder⁴⁴.

Kırgızlar ve Kazaklar, Ögel’in çalışmalarında ayrıştırılıp ele alınmamıştır. Bazı yerlerde “Kırgız-Kazak” dese de başka yerlerde

⁴¹ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, c. I, s. 312.

⁴² Ögel, *Türk Mitolojisi*, c. I, s. 224.

⁴³ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, c. II, s. 251; Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, c. II, s. 318.

⁴⁴ Ögel, *Türk Mitolojisi*, c. II, s. 9, 550.

Kırgızlar diye yazarken Kazakları kasteder⁴⁵. O Manas destanı hakkındaki görüşlerinin bir yerinde “yapmacık Kırgız Cumhuriyeti”⁴⁶ sözünü kullanır. Ancak bununla aslında Rusya’nın gözetiminde, diğer Türklerden ayırıştırarak, 1924 yılında kurulan Kırgız Cumhuriyetini tanımak istemediğini ima eder. O, Orta Asya’daki Türk kavimlerini tek bir il, bir ülke olarak görmek istiyordu.

Ögel’in “Manas Eposu” Üzerine Görüşleri

Ögel, ilmi çalışmalarında Manas destanına çokça yer verir. Onun Manas Destanı hakkındaki fikirleri Kırgız bilim adamlarının beğeneceği tarzda değildir. Çünkü, Ögel Manas Destanını, Oğuz Destanı, Göktürk Kağanlığına ait runik yazılardaki malumatlar ve Cengiz tarihi ile karşılaştırarak değerlendirir. Manas Destanı’ndaki olayların Hocent şehri ile İli nehri arasındaki küçük bir alana, bazen Talas vadisine sıkışıp kaldığını vurgulayan Ögel, runik Göktürk yazıtları ile “Oğuz” destanındaki dünyayı yönetme ülküsüne sahip hükümdarların Manas’ta bulunmadığını söyler⁴⁷. Ögel, esasen Manas Destanı’nda diğer Türk kavimlerinin mitolojisine uygun unsurların izini sürmüştür. Bu nedenle Manas Destanı’na eleştirel bir gözle bakmış olması mümkündür. Onun düşüncesine göre “Manas” eposu her ne kadar İslami semboller dizisi içinde gösterilse de Manas, İslam dininin yayılışına büyük bir tesiri oduğu söylenemez⁴⁸. Manas Destanı’nda İslam ile tanışan ilk Türk- Moğol topluluklarının en belirgin sembolü bıyıklı kişiler idi ve Kırgızlar onlara Müslüman ol demek istediğinde “bıyığını kesip sakalını bırak”⁴⁹,

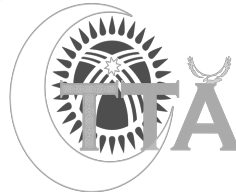
⁴⁵ Ögel, *Türk Mitolojisi*, c. I, s. 142, 415, 468, 594; Ögel, *Türk Mitolojisi*, c. II, s. 23, 24, 32, 114, 116, 125, 135, 136, 191, 194-195, 213, 266, 273, 402, 510, 532, 551.

⁴⁶ Ögel, *Türk Mitolojisi*, c. I, s. 496.

⁴⁷ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, c. I, s. 430.

⁴⁸ Ögel, *Türk Mitolojisi*, c. I, s. 495-501.

⁴⁹ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, c. I, s. 455.

derlerdi. Ögel, kitabındaki bir yerde buna misal olarak Almanbet'in Müslüman oluşunu verir⁵⁰.

Ögel çalışmalarında her zaman Türk kavimlerinin destanlarındaki benzerliklerin üzerinde durur. Örneğin, "Korkut Ata" ile "Manas" destanlarında sakallı Tatlar ile Sartların pek seilmeyen taraf olarak sunulduğunu söyler. Aksakallı yaşlı kişinin Manas'a ad verme hikâyesinin, Oğuz Destanı'nın Farsça varyantında da yer aldığını yazar. Manas'ın sakalının olmadığını vurgular⁵¹. Manas Destanı ile Osmanlı Devleti'nin kuruluşuyla ilgili efsanede geçen çınar ağacının çıkıp büyümesi motifinin benzerliğine dair bilgiler de verir.⁵² Bu misale benzer çok sayıda örnek dile getirilmiştir.

Bahaeddin Ögel'in fikrine göre Manas Destanı 15. Yüzyılda oluşturulmuştur. Bu yöndeki bir görüşü aşağıda paylaşılmıştır:

«15. Yüzyıl bu kültür çevrelerinin (Tanrı Dağı bölgesinin) biraz huzura kavuştuğu bir çağdır. Bundan dolayı halk musikisi ile edebiyatında da bir gelişme olmuştu. Manas Destanı'nın gelişme ve toplanma çağları da bu zamanda oluşuyordu».⁵³

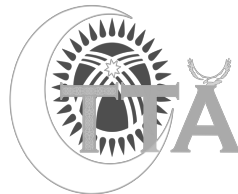
Ögel, Türk mitolojisindeki dağlar yönünde söz söylerken, Kazılık Dağı hakkında koşuklar bulunduğunu bildirmiştir. Bu koşuklarda Kazılık Dağı'nda Oğuzlardan sonra Kırgızların yaşadığını, 15. Yüzyıldaki Kalmak istilasının ardından Kırgızların bu dağdan göçüp ayrılmak zorunda kalmalarını ve mal- can, eminlik- sekinlik için uygun olan bu dağa duydukları özlemi anlatır. Ögel, "Korkut Ata" destanı ve "Manas"ta Kazılık Dağı hakkında benzer malumatların var olduğunu, Manas Destanı'nda Kazılık vadisi üzerine de söz söylendiğini belirtir. O, Abdulkadir İnan'ın bu dağ için "Kadılık" ifadesini kullandığını, Ebulgazi

⁵⁰ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, c. V, Ankara 1978, s. 307; Ögel, *Türk Mitolojisi*, c. I, s. 302.

⁵¹ Ögel, *Türk Mitolojisi*, c. II, s. 82, 90, 125.

⁵² Ögel, *Türk Mitolojisi*, c. II, s. 381.

⁵³ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, c. IX, Ankara 1987, s. 427.

Bahadır Han'ın şeceresinde Kazılık Dağı yerine Kazıgurt Dağı hakkında bilgi verildiğini ve Kırgızların Kazılık Dağı etrafında üç atadan beri yaşadıklarını ifade etmiştir⁵⁴. Manas destanı ansiklopedisinde Kazılık Dağı hakkında bir malumat bulamadık. Ancak ansiklopedinin birinci cildinde: “Kazıkurt- Çimkent oblastının güney doğusunda bulunan dağ” şeklinde bilgi bulunmaktadır⁵⁵.

Manas Destanı'ndaki çoro/çoraların hizmet eden yiğitler olduklarını söyleyen Ögel, hanın oğlu olduğu için Almanbet'e çoraların hasetlik ettiğini belirtir. Onun düşüncesine göre Almanbet “yoro” idi ve başka çoralardan farklıydı. Ögel, dstandaki çoro/çora teriminin yerine “eren” sözünün de kullanıldığını yazmıştır⁵⁶. Ayrıca Ögel; “Destanda “yoro” Manas'ın sol yanında, “çoro” ise sağ yanında durmaktadır” der. Radlof “yoro” yu yoldaş olarak tercüme eder. Ancak bunu doğru bulmayan Ögel, “yoro”yu batur, alp olarak açıklar. Yori-, yürümek fiilinden gelmiş olabilir. Han ile birlikte yürüyen kişi demektir. Çorolar ise hanın arkasında yürüyenlerdir. Kırgızlarda sol tarafın, sağ taraftan daha önde olduğu kabul edilir⁵⁷. Ögel, Manas ve onun yiğitlerinin doğuşunun başka kavimlerin kahramanlarının doğumundan farklı olduğunu; ancak Oğuz destanında bu türden hikâyelerle benzerlikler bulunduğunu da vurgular⁵⁸.

Ögel'e göre, Manas'ın doğumu hakkındaki bahiste, Cengiz Han tarihinin tesiri olduğu çok açık biçimde görülmektedir. Manas'ın doğduğunda elinde kan damlasının bulunması motifi benzer şekilde Cengiz Han tarihinde de var. Ögel bu motifin Kırgızlara ait olmadığını, Kaңçoro ile Külçoro karakterlerini misal göstererek kanıtlamaya çalışır. Bunun dışında, Pelliot'a atıfta bulunarak bu motifin Kızilderililere ait olabileceğini söyler⁵⁹. Hocamız çalışmasında, Kırgızların andlaşma

⁵⁴ Ögel, *Türk Mitolojisi*, c. II, s. 33-35, 456.

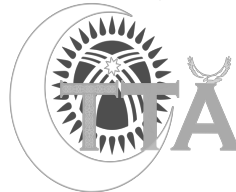
⁵⁵ *Манас энциклопедия*. 1-том, Бишкек 1995. 405-6.

⁵⁶ Ögel, *Türk Mitolojisi*, c. I, s. 502-503.

⁵⁷ Ögel, *Türk oluşu Mitolojisi*, c. I, s. 512, 515.

⁵⁸ Ögel, *Türk Mitolojisi*, c. II, s. 5-6, 8.

⁵⁹ Ögel, *Türk Mitolojisi*, c. I, s. 500.-501, 536; Ögel, *Türk Mitolojisi*, c. II, s. 584.

sırasında kurban edilen koyunun kanına ellerini sürdüklerini, Anadolu'daki "kan çalma" adetinin de andlaşmanın bir başka biçimi olarak anlaşılması gerektiğini yazar⁶⁰.

Ögel, destanda Kırgızların Manas'a ad koyarken Hızır'ın söylediği "çong atasın öltürsün, çogol çunak bu bolsun! / Bu oğlan kendi kendi eli ile kendi babasını öldürsün. Bu kadar korkunç bir er olsun!" sözünü gerçeğe yakın bulup, hükümdarın töre ve disiplini korumak için babasını bile öldürebileceğini bildirip; "baba ile oğul arasındaki hisler, tanınmış psikolog ve tabip olan E. Freud'un psiko-analiz sistemi ile güzel açıklanmıştır. Manas Han'ın ölümü üzerine babası Yakub Han, nedense sevinmiş ve kederlenmemiştir⁶¹. Onun düşüncesine göre Radlof varyantındaki Manas'a ad koyan dört peygamber hocanın, dört halife olması mümkündür⁶².

Manas Destanı'ndaki tanrı telakkisi hakkında Abdulkadir İnan'ın fikirlerini Bahaeddin Ögel şöyle aktarır:

"Kırgızların Manas Destanı'ndaki kahramanların tanrı anlayışları, 8. Yüzyıldaki Göktürk Kağanlığı'nın ve 9. Yüzyıldaki Yenisey Kırgızlarının Tanrı anlayışlarına göre daha ilkel niteliktedir"⁶³. Ögel'in yazılarına bakılırsa, yarı müslüman Kırgızlar önce Hüda'yı, ondan sonra Hazreti Muhammed'i, en sonra Gök Tanrıyı hatırlayıp şükrederler⁶⁴. Ögel, Manas Destanı'ndaki "tan ağarıp attı, gün kızarıp çıktı" denilen sözü yazmasam olmaz; destanda asla gün çıktı veya tan attı diye yazılmamıştır. Her zaman yukarıdaki söz kullanılmıştır, diye belirtir⁶⁵. Ögel destanda geçen

⁶⁰ Ögel, *Türk Mitolojisi*, c. II, s. 585.

⁶¹ Ögel, *Türk Mitolojisi*, c. I, s. 10.

⁶² Ögel, *Türk Mitolojisi*, c. II, s. 98.

⁶³ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, c. IX, s. 276.

⁶⁴ Ögel, *Türk Mitolojisi*, c. II, s. 232, 235.

⁶⁵ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, c. I, s. 456; Ögel, *Türk Mitolojisi*, c. II, s. 193.

60 gün, 60 kısarak ifadelerindeki 60 sayısının Çin'in tesiri ile girip yerleştiğini iddia eder⁶⁶.

Ögel hoca, Türk Kültür Tarihine Giriş adlı kitabının 9. Cildindeki destanlardaki musiki bölümünde, Manas destanındaki musikiyi örnek olarak gösterir. "Müzikal-şiiir (musical-poetic art) sanatının en eski misalleri Kırgız kültüründe var", der ⁶⁷ ve ayrıca Kırgız kültüründe kahramanlık destanlarının "Manas" eposunun çevresinde toplandığını belirtir⁶⁸. O, manas destanında başka bir meselenin üstünde de durur. Manas ile Kökçö'nün oğullarını "kök börü sultanım" diye ayrı tutarken gökbörünün hükümdarların gücünü gösteren bir sıfat olduğunu ve Manas'a nispetle "börü kösü (gözü), kuu murut (boz bıyıklı). Börü tili çal yiba (ok)" sıfatıyla seslendiğini yazmıştır⁶⁹. Ögel bunun dışında Kırgızlardaki "gök yelesi", "gök kurt- karışkır" misallerini verir.⁷⁰

Ögel'in fikrine göre Manas destanında biraz da olsa tarih bulunmakta, Seytek'te ise baştan ayağa mitolojik hikayeler yer almaktadır⁷¹.

Ögel'in Almambet Hakkındaki Düşünceleri

Ögel, Türk Mitolojisi kitabında Almambet'i farklı bir destan olarak nitelendirir. Onun düşüncesine göre Almambet Destanı, Oğuz Destanına yakın durmaktadır. Almambet'in, Kazaklar ile Kırgızlara gelip katılması, babası Karahan'ı öldürmesi Oğuz Destanı'ndaki öykü ve motiflerle benzeşmektedir. Almambet ile Oğuz Kağan'ın babalarının adının Kara Han olması – Ögel'in fikrine göre- oldukça önemli bir meseledir. Ögel'in fikrinde, Kırgızlar Oyratlardan çekinmekteydiler. Kırgız bahsıları/ozanları Kırgızların Oyratları yenemediklerini bilmelerine rağmen, destanda

⁶⁶ Ögel, *Türk Mitolojisi*, c. I, s. 514, 518.

⁶⁷ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, c. IX, s. 431.

⁶⁸ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, c. IX, s. 432-433.

⁶⁹ Ögel, *Türk Mitolojisi*, c. I, s. 49, 50.

⁷⁰ Ögel, *Türk Mitolojisi*, c. II, s. 126.

⁷¹ Ögel, *Türk Mitolojisi*, c. II, s. 97.

onları yenmiş göstermişlerdir. Yani epikte özelemler giderilmiş oluyordu⁷².

Ertöştük Hakkındaki Düşünceleri

Ögel'in Türk Mitolojisi kitabının ikinci cildinde, "Er Töştük" eposundaki hikayeler ile "Korkut Ata" hikayeleri, benzeştirilerek analiz edilmiştir⁷³. Bu benzerlikleri ilk kez Abdulkadir İnan farkederek, kendi kitabında açıklayıp bildirmiştir. Ögel, bu destanlardaki yakınlıkların Anadolu'daki "Deli Dumrul" kıssalarında da var olduğunu ve bu hikayelerin merkezinde tek gözlü Tepegöz denen bir devin bulunduğunu söyler. O, Kızıllardaki eski "İtaali" denen sözün Oğuz Destanı'ndaki "İt Barak" olarak geçen sözü hatırlattığını da bildirir⁷⁴. Elaman'ı "İlaman" diye veren Ögel, "Er Töştük" eposundaki öykülerin İli nehri boylarıyla ilişkili olabileceğini iddia eder. Elaman'ın adı ile İli deryası arasında ilişki kurulmasının ihtimal dahilinde bulunduğunu düşünür. Er Töştük'ün yer altına girip çıkması olayına benzer hikayelerin Anadolu masallarında da görüldüğünü yazar⁷⁵. Büyük alimin düşüncesi, "Er Töştük" destanındaki "eğe"nin hayatın sembolü olduğu yönündedir⁷⁶.

Ögel, "Manas" ve "Er Töştük" destanlarını misal vererek, Türk illerinde Hızır'a gök sakal denilerek, onun aksakallardan farklılaştırdığını ifade eder. Onun yorumuna göre gök sakallar ıduk/kutsal ve özel güçleri olan kişilerdir. O, "Bunlar tanrının elçisi, hatta tanrının kendisi olsa gerektir"- demektedir⁷⁷. Büyük alime göre, Kızıllardaki eline asa alan, başına sarık saran ve eşeğe binen Hızır figüründe İslam dininin tesirinin

⁷² Ögel, *Türk Mitolojisi*, c. I, s. 10, 300-311.

⁷³ Ögel, *Türk Mitolojisi*, c. II, s. 68-70, 366.

⁷⁴ Ögel, *Türk Mitolojisi*, c. II, s. 142.

⁷⁵ Ögel, *Türk Mitolojisi*, c. II, s. 26, 74.

⁷⁶ Ögel, *Türk Mitolojisi*, c. I, s. 528; Ögel, *Türk Mitolojisi*, c. II, s. 579.

⁷⁷ Ögel, *Türk Mitolojisi*, c. I, s. 42, 134.

bariz bir şekilde açıkça izlenebilmektedir. Daha başka mitlerde Hızır, Hazreti Ömer ile benzeştirilmektedir⁷⁸.

Ögel'in Mitolojik Yaratıklar, Kuşlar Üzerine Düşünceleri

Bahaeddin Ögel, Türk Mitolojisi kitabının “Oğuz boylarının ongun kuşları” konulu bölümünde kuşların Kırgızca adlandırmalarından misaller verir. Kayı boyunun ongun/totem kuşu hakkında söz söyleyip şahin (şumkar) ve kerkenez şahin (küykö şumkar); Bayat boyunun ongunu bahsinde ükü (Baykuş) ve kırgıy ükü; Alkaevli boyunun ongun kuşu için köykenek ve küykönte; Yazır boyunun ongun kuşu hakkında turumtay; Yapar boyunun kuşu hususunda kırgıy; Dodurga için karçıga (çakırdoğan) ; Kızık boyu ongunu caman sarı (şahin); Çavuldur için buudayık; Çepni ongunu kumay; Salur boyunun kuşu bürküt (kartal); İğdir boyunun ongunu karçıga; Yiva boyunun kuşu tuygun. Bu alıcı kuşların isimlerinin Kırgız Türkçesindeki karşılıkları gösterilmiştir⁷⁹.

Ögel'in Kayberen-Geyik mitleri üzerine yazdıklarını incelediğimizde görürüz ki, Kırgızların “Kocacaş” destanı ile “Bugu Ana” hakkındaki efsanelerinden haberdar olup bunları incelemiştir. Eger bu halk hikayelerini bizle tanıtırıyorsa, bizlerin de onun söz konusu çalışmalarından kesinlikle faydalanıp, tanıtmamız gerekir düşüncesindeyiz.

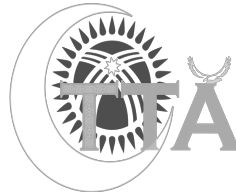
Rahmetli hocamız Türk Mitolojisi adlı muhteşem eserinde, börünün/kurtun iki yüzünün bulunduğunu belirtir; birinci olarak (dini anlamda) ilahi yüzü, ikinci olarak da kötü ve hırsız yüzü. Bundan dolayı Kırgızların iyi adamlara “kök cal, kök börü”, kahraman/bahadır kişilere “coo börü”, fakat kötü olanlara ise “karışkır” dediğini yazmıştır⁸⁰. Buna ilave olarak Ögel, Kırgızların kumayık, kıtmır, sırttan/sırtlan gibi hayvanlar hakkında da malumat vermiştir⁸¹.

⁷⁸ Ögel, *Türk Mitolojisi*, c. II, s. 91-94.

⁷⁹ Ögel, *Türk Mitolojisi*, c. I, s. 355-368.

⁸⁰ Ögel, *Türk Mitolojisi*, c. II, s. 120-121.

⁸¹ Ögel, *Türk Mitolojisi*, c. II, s. 123; Bir Kırgız atasözünde “kuşların ulu beyi (kuş törösü) buudayık; köpeklerin ulu beyi (it törösü) kumayık” denir.

Sonuç

Bahaeddin Ögel, özellikle Kırgızların pek de bilinmediği zamanlarda makalemizde görüldüğü üzere Kırgızlar hakkında oldukça fazla malumat vermiştir. Kırgızlarla ilişkili yer adları, destanlar Ögel'in ilgi çeken konuları arasında yer almıştır. Onun Kırgız tarihi, kültürü üzerine sunduğu bazı düşünceleri (Atkirah, Közkaman vs.) en çarpıcı konular olarak tekrar tekrar incelenmelidir diye düşünmekteyiz. Kendi yaşadığı dönemin dünyasındaki siyasi durumdan kaynaklı engeller ne olursa olsun, O Kırgızları yakından tanımaya gayret göstermiştir. Onun her bir düşüncesi Kırgız bilim adamlarının fikirleri ile örtüşmese de Ögel'in, Kırgızların tanıtılmasına büyük katkıları olan bir alim olarak Kırgızistan'da tanınmasının gerekli olduğunu düşünmekteyiz.

Kaynakça

ÖGEL, B., "Dr. Muhaddere N. Özerdim, Bugün Çin Türkistanı'nda Yaşayan Halklardan Kırgız'ların Örf ve Adetleri. Adlı Makalesi Hakkında", *Türk Kültürü*, c. IV, Sayı: 42, Nisan 1966, s. 61- 62.

_____, "İlk Töles Boyları. Ugur, Ting-ling ve Kao-cheler", *Bellekten*, XII/48, Ankara 1948, s. 795-833.

_____, "M.S. VI. Yüzyıldaki Kırgızlar'a Ait Kaynaklar Arasındaki Çelişkiler ve Sebepleri", *X. Türk Tarih Kongresi*, 22-26 Eylül 1986, Ankara.

_____, "Şine Usu Yazıtının Tarihi Önemi, Kutluk Bilge Külkağan ve Moyunçur", *Bellekten*, XV/59, Ankara 1951, s. 361-379.

_____, "Türk Kılıcının Menşe ve Tekamülü Hakkında", *Ankara Üniversitesi Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi*, c. VI, Sayı: 5, Kasım-Aralık 1948, s. 431-460.

_____, "Uygur Devleti'nin Teşekkülü ve Yükseliş Devri", *Bellekten*, XIX/75, Ankara 1955, s. 331-376.

_____, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, 2 cilt, Ankara 1981.

_____, *Erzurum Anıtlarında Eski Altay-Türk Sanatının İzleri*, Erzurum 1947.

_____, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Ankara 2003.

_____, *Sino-Turcica. Çingiz Han ve Çin'deki Hanedanının Türk Müşavirleri*, Taipei 1964.

_____, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, I-IX ciltler, Ankara 1978-1987.

_____, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul 1971.

_____, *Türk Mitolojisi*, 2 cilt, Ankara 2003.

Манас энциклопедия. 1-том, Бишкек 1995.

